

Зборник радова конференције “Развој астрономије код Срба III”
Београд 25-28. април 2004,
уредник М. С. Димитријевић
Публ. Астр. друш. “Руђер Бошковић” бр. 6, 2005, 319-327

ЖРТВЕНА КОНСТРУКЦИЈА ИЗ КНЕЖЕВСКЕ НЕКРОПОЛЕ У АТЕНИЦИ КОД ЧАЧКА, ПРИМЕР МЕРЕЊА ВРЕМЕНА У СТАРИЈЕМ ГВОЗДЕНОМ ДОБУ ЦЕНТРАЛНОГ БАЛКАНА

БОРИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ

Археолошки институт, Београд, Србија

Резиме. Размотрена је жртвена конструкција из кнежевске некрополе у Атеници код Чачка и њена могућа веза са лунарним и соларним календаром.

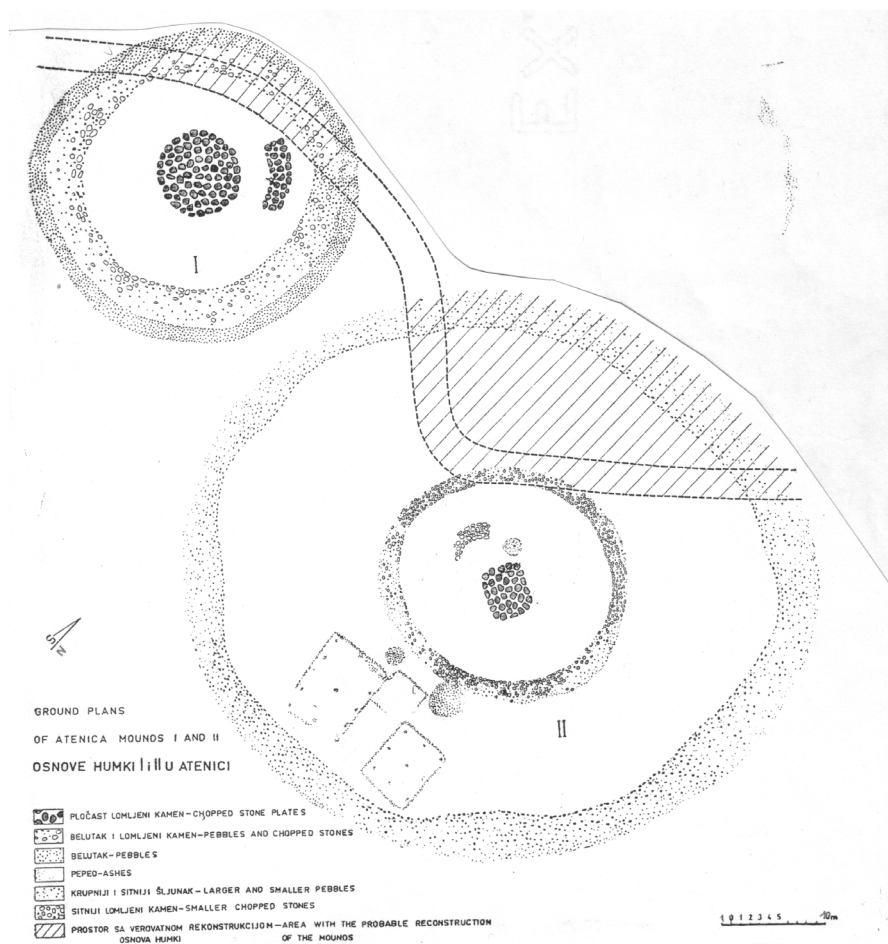
Савремено схватање времена подразумевало би одбројавање његовог протицања као почетак његовог тачнијег мерења, што заправо лежи у бити првих календара праисторије. Ако се томе придруже и примарна религиозна веровања, нераздвојно повезана са појавом апстрактног мишљења, тада је – према сазнањима праисторије, одбројавање времена први идеографски контакт са са космичком претставом света (Јовановић, Ћукнић, 1971; Јовановић, 1979).

Сразмерно сложени линеарни системи, познати по својим декоративним вредностима, урезани на артефактима од кости, сусрећу се учесталије у мезолиту, почетком плеистоцена. Слично млађем палеолиту, мезолитске заједнице су усмерене на ловачко – скупљачко привређивање, без потребе за утврђивањем тачних датума смене летње и зимске сезоне лова.

Захтеве такве врсте поставило је тек увођење агрикултуре, паралелно са доместикацијом дивљих врста житарица, када је било неопходно одредити тачне датуме сетве и жетве. Стога се порекло мерења времена – не само његовог одбројавања – изједначава са почетком првих земљорадничких циклуса.

Ретки су међутим археолошки налази, као непосредни докази таквог тумачења календара, ма како њихово постојање изгледало извесно. У праисторији Централног Балкана за сада је познато слично тумачење глиненог амулета – привеска из средњег бронзаног доба, са орнаментиком у виду сложеног идеограма који, како се претпоставља, означава шему соларно-лунарног календара (Бабовић, 1999). Тема овог рада односи се на каснији релативно – хронолошки период, старије гвоздено доба, уз неочекивану – за ову врсту расправе – замену самог објекта о коме је реч: уместо култног предмета, појавила се жртвена (сакрална) конструкција изузетних димензија

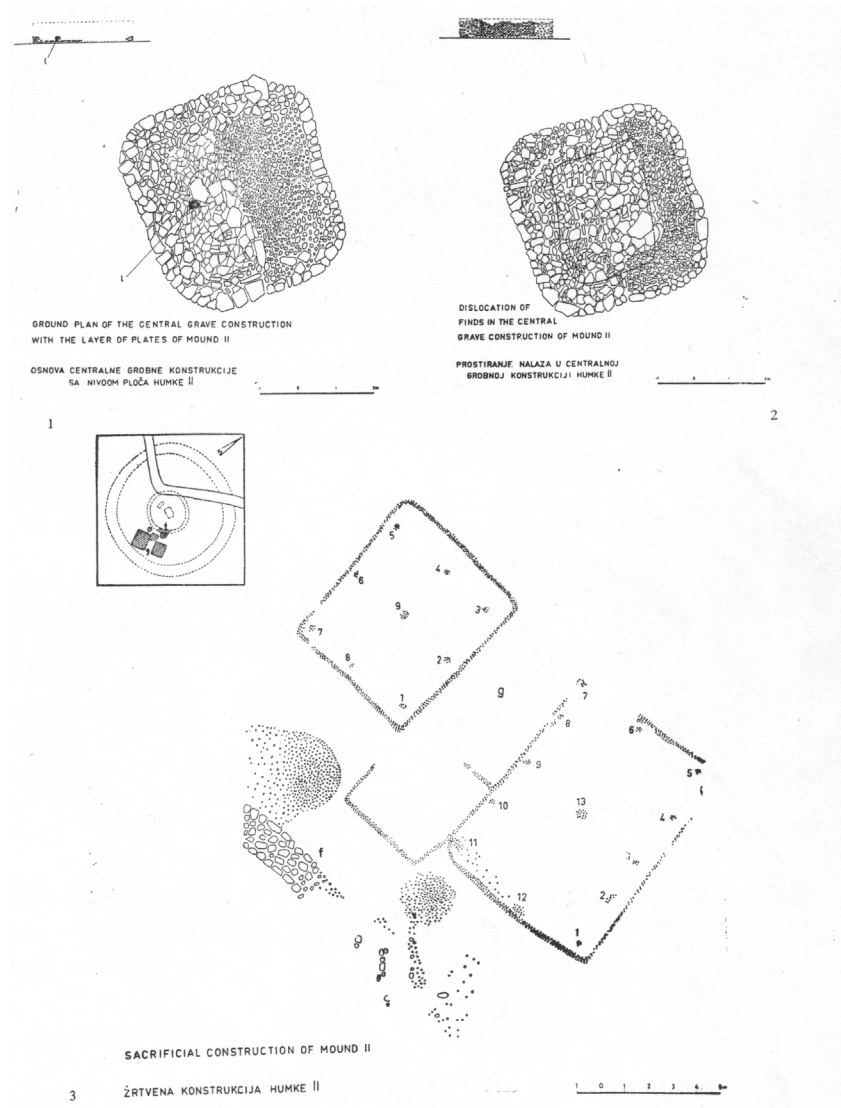
(сл. 2-4). Поврх свега, она се не налази на слободном простору, већ је уграђена у монументални тумул, који припада кнежевској некрополи у Атеници код Чачка (југозападна Србија), (сл. 1), (Јовановић, 1979).

Слика 1. Атеница. Основе хумки I и II, кнежевске некрополе старијег гвозденог доба.

Поред кнежевог, у Атеници постоји и кнегињин тумул – оба веома упадљива по величини: први има пречник око 70 м, насут до приближне висине од 10-12 м; код другог пречник износи око 30 м, а висина између 8-10 м. Кнез и кнегиња су у посебном ритуалу спаљени у самим тумулима, да њихов pepeo буде затим положен у масивне камене гробнице, изведене ређањем камених блокова и покривене купастим хумкама. Обе сахране су обављене у различито време, са богатим даривањем. Покојници су спаљени по истом церемонијалу: кнез на колима са четири точка, кнегиња на двоколицама. Кнежев тумул је датован на крај VI в. ст. ере, а кнегињин у прве деценије V в. ст. ере.

ЖРТВЕНА КОНСТРУКЦИЈА ИЗ КНЕЖЕВСКЕ НЕКРОПОЛЕ У АТЕНИЦИ КОД ЧАЧКА

Слика 2. Атеница. Основа жртвене конструкције кнежеве хумке / II /.

Кнежев тумул је по начину градње и димензијама, како је наведено, знатно надмашивао кнегињин. Али оно што кнежеву сахрану одваја од свих до сада познатих тумула племенских првака старијег гвозденог доба на Балкану (Јовановић, Ђукнић, 1971), јесте монументална жртвена конструкција, израђена на посебно насудој платформи тумула, на којој је спаљивање и било извршено. Та конструкција је једнодимензионална и претставља у суштини тлоцрт састављен од хоризонталних трака облутака, сложен по плану и садржини.

Жртвена конструкција је оријентисана по осовини север-југ, окренута према кнежевом спалишту (дим. 17,80 м × 10,80 м), подељена на четири правоугаона простора, различитих по величини и намени. Средњи простор је имао улогу улаза у саму конструкцију, сличан суженом ходнику, отвореним ка периферији хумке (дим. 6,20 м × 4,40 м). Истурени правугаони простор, гледао је непосредно на кнежеву гробницу, слободан са три стране, одвојен од средњег простора кратком преградом (дим. 4,50 м × 4,50 м). На обе бочне стране овај простор је имао два круга слаганог облутка, са остацима угљенисаног дрвета на његовој површини (сл. 1-2).

Најважнију карактеристику жртвене конструкције чинила су два бочна поља или простора: источно и западно, различити по величини. Источно поље је имало 9 жртвеника, распоређених у три паралелна реда (дим. 7,50 м × 6,20 м). Жртвеници су на површини били обележени круговима облутка, који су покривали левкасте или овалне јаме, неуједначених дубина (у просеку 0,24 м). Оне су биле испуњене земљом тамне боје, са остацима угљенисаног дрвета, ретким фрагментима атипичне керамике и нагорелим костима. Једино је жртвеник бр. 1 имао дно покривено са два реда облутка (сл. 3).

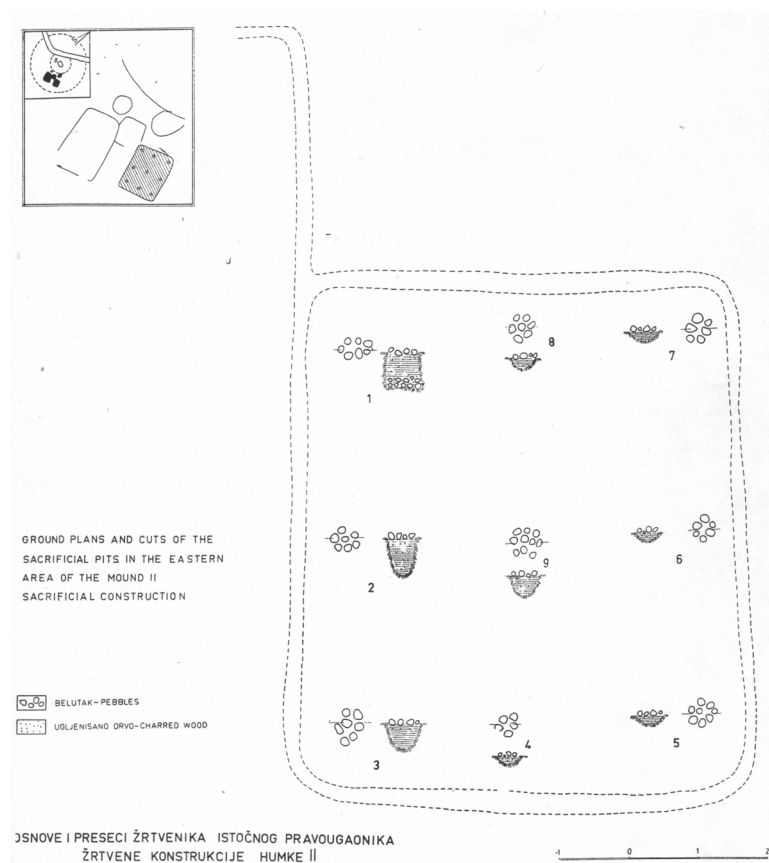
У западном пољу већих димензија (9,80 м × 7,50 м), налазило се 13 жртвеника, распоређених дуж унутрашњих ивица правугаоника, са централним жртвеником у средини. Свих 13 жртвеника су били подударни по начину извођења са оним у источном простору, али им је садржина донекле измењена: уз угљенисано дрво, заступљена је у већој количини фрагментована керамика, као и нагореле кости. Дно покривено облутком, односно ломљеним каменом, имали су угаони жртвеници бр. 5 и 11. Просечна дубина јама износи 0,41 м, и приближно је двоструко већа од жртвеника источног поља (сл. 4).

Иако је кнежевска некропола у Атеници у потпуности истражена, ипак је остао неразрешен однос жртвене конструкције и сложеног погребног ритуала који је овде изведен. Нејасна је и популациона (племенска) припадност кнежевског пара сахрањеног у Атеници – можда се у овом смислу наслућује нека даља повезаност са жртвеном конструкцијом. Чињеница да је сама конструкција и даље јединствени објект погребног ритуала свог времена, наглашава исто тако њену вредност за ближе упознавање заједничке идеологије старијег гвозденог доба Балкана. То међутим потстиче – што је за очекивање – разне хипотезе о њеној сврси и функцији.

Најчешће се помишља на копију основе одговарајуће сакралне грађевине из времена старијег гвозденог доба – храма на пример или монументалног жртвеника. При томе се често помишља да распоред жртвеника источног и западног поља одговара у суштини истом распореду стубова у претпостављеној грађевини, иако жртвеници у конструктивном смислу не одговарају таквом решењу. Они су пре свега затворени круговима слаганог облутка, без икаквог наговештаја да су окруживали стуб у свом центру.

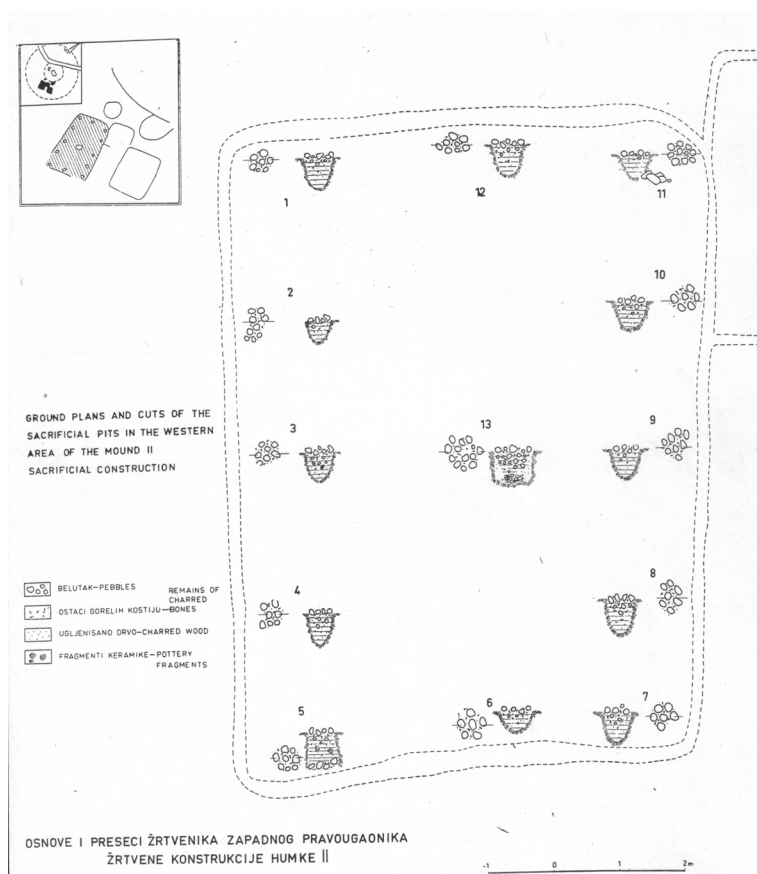
ЖРТВЕНА КОНСТРУКЦИЈА ИЗ КНЕЖЕВСКЕ НЕКРОПОЛЕ У АТЕНИЦИ КОД ЧАЧКА

Испуна жртвених јама подударна је са сличним јамама у другим тумулима старијег гвозденог доба: тамна земља је испуњена остацима органских материја (храна, изливена течност), сагорелим костима и понекад облацима, дакле садржином која не служи као потпора хипотетичним стубовима (сл. 3-4).

Слика 3. Атеница. Источно поље жртвене конструкције хумке II са распоредом жртвеника.

Дубина укопавања жртвених јама (већ наведена), њихов облик, условљен њиховом позицијом у оба простора жртвене конструкције, не одговарају такође тумачењу да се ради о грађевинским елементима. Распоред жртвеника условљен је унапред изабраним планом (системом) – у источном пољу они су укопавани на растојању од приближно 2 м, распоређени у три симетрично постављена реда (укупно 9 жртвеника), док у западном пољу то растојање износи 2,50 м × 3,0 м. Како је у овом другом простору смештено 13 жртвеника, повећане су и његове димензије, а то значи да је устаљено растојање између жртвеника непосредно утицало на величину датог поља жртвене конструкције.

Слика 4. Атиница. Западно поље жртвене конструкције хумке II са распоредом жртвеника.

Условљавање сличних система, изражених у графичкој варијанти и изведених најчешће на керамици, приписују се првим записима календара, под условом успостављања сагласности између кретања небеских тела и одговарајућих, симболичких знакова (Голан, 2003; Николов, 1989). Пример користан и за размишљање о атеничкој жртвеној конструкцији, пружа и култни модел хлебне пећи, са упадљивом дршком у виду стилизоване змије из Слатино, енеолитског (бакарнодобног) насеља код Ћустендила (северозападна Бугарска), (Голан, 2003; Николов, 1989). Овај традиционални култни објект ране праисторије Централног Балкана скренуо је, поред осталог, на себе пажњу несвакидашњим местом за урезивање веома правилно изведене табеле – она се заправо налазила на спољној страни његовог дна. Табела издељена на вертикалне и хоризонталне низове квадратних поља, видљива је наине само када је модел пећи подигнут навише! Знаци урезани у пољима, уз она обојена црвеном бојом, претстављали су према томе симболичне ознаке, чије право значење је било познато само посвећеним члановима заједнице (сл. 5-6).

Слика 5. Слатино. Култни модел пећи. Енеолитски период.

Стрпљива анализа идеографа ове табеле показала је убедљиво да они чине графички приказ лунарног месеца и поделу соларне године на четири годишња доба. Посебним редоследом урезивања знакова на свежој глини,

Слика 6. Слатино. Табела соларно – лунарног календара култног модела пећи. Енеолитски период.

добијене су три колоне које заједно садрже 30 квадрата. Упоредба знакова унетих у сваки квадрат понаособ, са кретањем и путањом месеца, дошло се до закључка да они дозвољавају читање редоследа видљивих мена месеца, започињући од прве кришке (или српа) после младог месеца. Разлика времена између једне до друге појаве пуног месеца (уштапа), која износи око 30 дана (тј. 29,53 дана), наглашена је различитом густином знакова у одређеним квадратима табеле. Према томе, бројањем квадрата у одређеном правцу, добијала се дужина трајања целокупног циклуса мена осветљеног месечевог диска.

Источно поље жртвене конструкције садржи, како је речено, 9 жртвеника у три паралелна реда. Жртвеник бр. 1, постављен у северозападном углу, једини је имао цилиндричну јаму са равним дном, обложеном са два реда слаганих облутака. Познато је да се месец, посматран са

земље, креће са запада на исток, као и то одбројавање промене мена његове осветљене половине, почиње у лунарним календарима од младог месеца. Ако се сада претпостави да жртвеници источног поља исказују те месечеве фазе, тада би жртвеник 1, посебно истакнут својом позицијом, обликом јаме и двоструким слојем облутка, могао да обележи почетну тачку тог одбројавања. Како се месечеве фазе тачније запажају сваких 3-4 дана, 9 жртвеника источног поља претстављали би циклус од приближно 30 дана, што управо одговара синодичком месецу лунарног календара.

Жртвеници западног поља смештени су – насупрот распореду у источном пољу – уз унутрашње стране правугаоника. Њих има тачно 12, што се поклапа подједнако са соларном годином, тако и ротацијом земље око сунца извршеном у току те године. Централни жртвеник, смештен у средини западног простора није и најдубљи, али је знатно шири (пречник цилиндричне јаме износи 0,60 м, њена испуна је издељена са неколико слојева облутка, као што је и само дно покривено облацима. Два угаона жртвеника, бр. 6 и 11, имају такође слој облутака на дну, или зарављени ниво мањих камених блокова. Та два жртвеника се налазе на једној од дијагонала поља, тачније на њеним крајевима. Њихова јасно наглашена улога са симетричном позицијом и посебним конструкцијама јама, одговара у том замишљеном кретању сунца највероватније зимском и летњем солстицају еклиптике.

Може се такође напоменути да организовање 12 месеци у три групе (као што је учињено у календару из Слатино), означава три сезоне (слична подела постоји у староегипатском календару), у размери 3:5:4 месеца трајања. У атеничком случају жртвеници западног простора распоређени су у размери 5:3:5, што приближно одговара наведеној подели на три сезоне у појединим соларним календарима.

Постојање централног жртвеника (бр. 13) западног поља, излази ван оквира трајања соларне године. Чини се да његово место упућује на ритуал читања календара и одређивања времена за основне активности земљорадње – пролећну сетву или жетву која тек долази. Врло је вероватна при томе водећа улога кнеза у управљању календаром и извођењу церемонија које означавају такве датуме – обичаји те врсте очувани су до данашњих дана (Димитријевић, 2004; Станић, 2004), (жетвене свечаности "Дружијанца" у северној Војводини).

Сажимање религиозног и друштвеног предводника у једној личности – кнезу – можда није била ограничена само на појединачну племенску заједницу, повезану сродним клановима, већ на савез више територијално груписаних заједница. Богати кнежевски гробови Западне Србије као да упућују на такву ширу племенску заједницу старијег гвозденог доба, чије је приближно средиште у долини Западне Мораве, низводно од Овчарско-Кабларске клисуре. Жртвена конструкција, уграђена само у тумулу атеничког кнеза, добија тада још један атрибут: она припада војничком вођи,

али и првосвештенику, пратећи га самим тим (и служећи му даље) и после његове смрти.

Атеничка жртвена конструкција, према подацима које пружа, најближа је типу соларно-лунарног календара, али је можда већ постигла раздвајање обе основне календарске године, означавајући их посебно у својим пољима, источном и западном.

Литература

- Babović, Lj.: 1999, Prehistoric orb of the world and lunisolar calendar from Nayevo brickyard near Pančevo, *Publ. Astron. Obs. Belgrade*, **65**, 143.
- Golan A.: 2003, Prehistoric Religion. Mythology, Symbolism, Jerusalem, 270-71.
- Димитријевић, М. С.: 2004, Космички цвет, Антологија песама о космосу, Београд, 5-10.
- Јовановић, В., Ђукнић, М.: 1971, Atenica, tombes princieres illyriennes, Еpoque prehistorique et protohistorique en Yugoslavie, UISPP, VIII Congrès, Београд, 155-159.
- Јовановић, Б.: 1979, Атеница и кнежевски гробови на Гласинцу, Материјали научног скупа, Сахрањивање код Илира, Научни скупови САНУ, Балканолошки институт САНУ, књ. VIII, Београд, 63-71.
- Јовановић, Б., оп. cit., 65.
- Јовановић, В., Ђукнић М.: оп. cit., 156.
- Nikolov, V.: 1989, La scène de culte d'Ovtcharovo. Un calendrier incomplet à l'usage des agriculteurs, Le premier or de l'humanité il y a 7000 ans, Dossier Histoire et Archéologie, **137**, 68-71.
- Станић, Н.: 2004, Молитва, *Васиона*, **LI**, књ. XII, 2, 65.
- Tchohadjiev, S.: 1989, L'Astronomie à l'Age du cuivre, Le premier or de l'humanité il y a 7000 ans, Dossiers Histoire et Archéologie, **137**, 72-75.

SACRIFICIAL CONSTRUCTION FROM PRINCE'S NECROPOLA IN ATENICA BY ČAČAK, AN EXAMPLE OF THE TIME MEASUREMENT IN IRON AGE OF THE CENTRAL BALKAN

Sacrificial construction of an iron age princ necropola in Atenica by Čačak and its possible connection with lunar and solar calendar was considered.